

К. е. н. Губін К. Г.

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна

АКТУАЛЬНА ТА ФУНДАМЕНТАЛЬНА СТРУКТУРА КОНКУРЕНТНИХ ПЕРЕВАГ ФІРМИ

Конкурентні переваги фірми забезпечують її існування та розвиток, а також дають можливість задовольняти потреби всіх причетних до фірми осіб, передовсім власників, керівників та рядових співробітників. Особливої актуальності проблема переваг у конкурентній боротьбі набуває в Україні, бо структура цих переваг є неефективною. Нерідко для отримання переваг над конкурентами потрібно давати хабарі і налагоджувати неформальні зв'язки із владою. Це різко контрастує із ситуацією у розвинених країнах, де система конкурентних переваг змушує фірми підвищувати якість продукції та знижувати її собівартість. Очевидно, що для переважаючої більшості українців значно більш вигідний розвиток структури конкурентних переваг, притаманної соціально-ринковій системі формування доходів, замість системи неринкових переваг.

Розвиток концепції конкурентних переваг значною мірою пов'язаний з діяльністю М. Портера, який, зокрема, виділив три базові стратегії завоювання і утримання конкурентних переваг [1, с. 73–78]: абсолютне лідерство у витратах, диференціація та фокусування.

На думку Т. В. Харчук, сутність конкурентних переваг здебільшого виявляється через такі характеристики: 1) здатність підприємства ефективно розподіляти ресурси, досягаючи більш стійкого і тривалого положення на ринку ніж конкуренти; 2) сукупність характеристик, властивостей, ресурсів, цінностей, якими володіє підприємство і які забезпечують йому перевагу над конкурентами; 3) результат більш ефективного за конкурентів управління процесами формування і розвитку якісних і кількісних властивостей продукту, що мають цінність для покупця [2].

Серед дослідників сутності та змісту конкурентних переваг також можна виділити Р. А. Фатхутдінова, І. З. Должанського, Ж.-Ж. Ламбена, Є. О. Полтавську, О. Ю. Іванову, Л. В. Балабанову, П. Г. Клівця, А. М. Ніколаєву.

Зазначені науковці досить різнобічно розкрили питання конкурентних переваг, проте не висвітлили їх актуальну та фундаментальну структуру. Дослідження цієї структури необхідне для розробки заходів із удосконалення системи конкурентних переваг та оздоровлення конкуренції в Україні.

Фундаментальна структура конкурентних переваг охоплює всі потенційні джерела конкурентоздатності та має незмінний склад. Це перелік усіх факторів, що можуть, за певних умов, надати фірмі переваги у конкурентній боротьбі. Проте у будь-який момент часу і для будь-якої фірми більшість цих факторів не має впливу на конкурентоздатність.

Актуальна структура конкурентних переваг складається з елементів фундаментальної та характеризується певним їх співвідношенням. Вона відзеркалює, які конкурентні переваги є актуальними (тобто відіграють суттєву роль за даних соціально-економічних умов), а які не актуальні (не мають помітного впливу).

Актуальна структура є динамічною, співвідношення елементів може змінюватися під впливом зрушень в умовах господарювання, проте нові актуальні елементи виникають не на порожньому місці, а зі складу фундаментальної структури.

Елементи фундаментальної структури конкурентних переваг в економічній діяльності можна віднести до трьох груп:

- 1) військово-силові;
- 2) адміністративно-управлінські;
- 3) ринкові.

Військово-силові конкурентні переваги засновані на силовій перевазі. Наприклад, більш потужне плем'я могло відібрати землі у слабшого, а його членів захопити у рабство; феодал з більшою дружиною міг привласнити землі іншого феодала; сильна країна могла забезпечити своїм купцям вигідні умови міжнародної торгівлі.

Адміністративно-управлінські конкурентні переваги засновані на перевазі у важелях впливу державної влади. Цими важелями можуть користуватися як самі державні управлінці або чиновники, так і власники виробничих одиниць, якщо вони здатні впливати на бюрократичні рішення. Так, Римська імперія мала розвинений бюрократичний апарат з потужними важелями впливу на економічну діяльність, що дозволяло певним наближеним до влади особам скуповувати землі, рабів, сировину та інше майно по цінам нижче ринкових.

Ринкові конкурентні переваги засновані на перевазі у використанні законів та механізмів функціонування ринку. До прикладу, виробник із меншою собівартістю продукції може вигідніше конкурентів за рахунок зниження цін. Або, краще за конкурентів знаючи механізми прийняття рішень споживачами, можна ефективніше просувати продукцію на ринок.

Якщо проаналізувати історичну еволюцію актуальної структури саме ринкових конкурентних переваг в світі, то в найбільш загальному вигляді можна сказати, що на ранніх етапах розвитку господарства вони були пов'язані із доступом до сил та речовин природи, потім більш чітко сформувалась роль земельної власності. Після цього на перший план вийшло володіння капіталом, за ним – підприємницькими здібностями. Сьогодні ж в нематеріальній економіці головним джерелом конкурентних переваг фірм є їх інтелектуальний капітал.

Хоча всі рівні конкурентних переваг потенційно здатні впливати на конкурентоздатність, найвірогідніше, в актуальній структурі переваг домінуватиме лише один з них. Загальна закономірність така: переваги більш низького рівня потужніші. Військово-силові перемагають адміністративно-управлінські, а ті, у свою чергу, сильніші за ринкові.

Наприклад, коли для впливу на конкуренцію в економіці активно застосовується військова сила, адміністративно-управлінські чи ринкові переваги не мають серйозного впливу, а в актуальній структурі конкурентних переваг домінують військово-силові. Якщо ж конкуренція відбувається в умовах правової держави із стабільною соціально-економічною ситуацією та низьким рівнем корупції, актуальності набувають ринкові конкурентні переваги.

Тому у загальній структурі конкурентних переваг спочатку переважали військово-силові переваги, потім актуалізувалися адміністративно-управлінські. І лише в капіталістичній системі ринкові переваги поступово набули вирішального значення.

Зважаючи на послідовний характер розвитку структури конкурентних переваг в країнах світу, марно намагатися одразу сформуванню в Україні притаманну розвиненим країнам актуальну структуру конкурентних переваг, з домінуючою роллю інтелектуального капіталу фірми. Натомість необхідно поетапно, але інтенсивно, впроваджувати перетворення, що відбувалися у розвинених країнах протягом декількох сторіч.

Негативна особливість військово-силових та адміністративно-управлінських переваг полягає у тому, що вони головною мірою впливають на перерозподіл вартості. А військово-силові до того ж можуть частково знищувати вартість. На відміну від них, ринкові переваги не стільки перерозподіляють вартість, скільки допомагають створювати більше вартості. Бо закони ринкової конкуренції, заради збільшення доходів, переважно змушують збільшувати цінність продукції, що виробляється. А цінність визначається співвідношенням корисності (суб'єктивне сприйняття споживачем здатності блага приносити йому задоволення) та ціни.

Конкуренція, заснована на ринкових методах, призводить до зростання ефективності не лише окремих фірм, а й господарської системи в цілому. А неринкові методи конкуренції знижують ефективність, адже породжують непродуктивні витрати на утримання неринкових конкурентних переваг (наприклад, хабарі чиновникам, чи оплата приватних армій), негативно відбиваються на суспільстві, призводять до розвитку злочинності, недовіри до влади, деформують суспільну мораль, погіршують соціально-психологічний клімат.

Нажаль, найсприятливіші для соціально-економічного розвитку ринкові конкурентні переваги є найслабшими і актуалізуються лише за умови усунення військово-силових та адміністративно-управлінських зовнішніми силами. Сам по собі ринок не здатний перебороти армію чи бюрократичну вертикаль.

Тому перетворення ринкових переваг на домінуючий тип конкурентних переваг вимагає комплексних змін суспільно-економічних відносин та відбувається в контексті більш глобальних зрушень в системі господарювання. Нерідко такі зміни в актуальній структурі конкурентних переваг базуються на радикальних трансформаціях соціально-економічного устрою. В цьому контексті можна пригадати хвилю буржуазних революцій, що прокотилася Європою протягом XVII-XIX століть і призвела до збільшення ролі ринкових конкурентних переваг.

За певних умов можливе співіснування в актуальній структурі конкурентних переваг декількох їх рівнів. Тоді виникає *змішана* актуальна структура конкурентних переваг. Така структура здатна існувати певний час, проте потребує ювелірно вибудованої системи противаг та стримувань і тому є більш вразливою до потрясінь. В довгостроковій перспективі ця система є недостатньо стабільною, адже ті, хто має конкурентні переваги більш низького рівня, рано чи пізно намагатимуться використати їх для витіснення тих, хто користується перевагами більш високого рівня.

Наприклад, за умови співіснування адміністративно-управлінських та ринкових переваг, адміністративна верхівка поступово намагається витіснити підприємницьку. Остання, аби зберегти свій бізнес, має або зрощуватися з політичною владою, поступаючись часткою власності і доходів, або сприяти зміні суспільно-економічного устрою на такий, де адміністративно-управлінські переваги будуть нівельовані.

Враховуючи сказане, можна проаналізувати динаміку структури конкурентних переваг в Україні. На початку 90-х років велику роль у конкурентній боротьбі відігравали військово-силові переваги. Це був найбільш деструктивний для вітчизняної економіки період, коли домінуючі сили конкуренції не лише заважали зростанню ефективності, але й знищували вартість.

Внаслідок такого змісту конкурентної боротьби відбувався перетік вартості до тих, хто не здатен був її ефективно використати, ані з виробничою, ані зі споживчою метою. Клас підприємців, що тільки-но почав зароджуватися, зазнав потужних утисків з боку кримінальних угруповань, що суттєво загальмувало ринкову трансформацію вітчизняної економіки.

Потім на перший план у актуальній структурі конкурентних переваг в Україні вийшли адміністративно-управлінські переваги. Це також не надто сприяло зростанню ефективності фірм. Адже замість зниження собівартості продукції чи підвищення її якості, замість інтенсифікації маркетингових зусиль, замість покращення ділової репутації, було значно вигідніше налагоджувати неформальні зв'язки із владою, аби прийняти участь у перерозподілі власності або державних закупівлях, отримати від держави преференції, створити неринкові бар'єри для конкурентів.

Поширеним джерелом підприємницького прибутку в Україні стало використання монопольної влади за умов безсилля або бездіяльності владних структур. Велику роль відіграє тіньова економіка та тіньові доходи, існування яких у масштабі третини економіки неможливе без покровительства деяких держслужбовців та політиків.

Внаслідок цього, розбудована в Україні система формування доходів нерідко стимулює не тих, хто створює вартість, а тих, хто краще перерозподіляє доходи на свій зиск, тих хто вміє використовувати механізми необгрунтованого збагачення. Ці механізми недостатньо обмежені на законодавчому рівні. На рівні моралі та етики нерідко також не має перешкод для нечесного, економічно не обгрунтованого збагачення.

В соціально-ринковій системі, впроваджуючи на свій страх і ризик інновації у гонитві за надприбутком, підприємець водночас реалізує суспільний інтерес, що полягає у підвищенні ефективності виробництва. В Україні ситуація нерідко протилежна: підприємці створюють елітні економіки, тобто сфери господарювання для обмеженого кола осіб, з високими вхідними бар'єрами, що забезпечують отримання надприбутків. Головне призначення елітних економік – формування та збереження неринкових джерел надприбутків. За таких умов фірми часто не достатньо зацікавлені у формуванні конкурентних переваг ринкового типу та не сприяють розвитку діяльності у сфері інтелектуальної власності в Україні.

В результаті, в 90-ті роки та на початку 2000-х впровадження інновацій у процесі конкурентної боротьби для багатьох фірм не було головним джерелом збільшення прибутку. Проте, в зв'язку із тим, що українська економіка ставала все більш відкритою, особливо після вступу до СОТ, посилювалася конкуренція (не тільки на зовнішніх, але й на внутрішньому ринку). Це примушувало бізнес частково відходити від неринкових методів конкурентної боротьби та застосовувати ринкові, що передбачає пошук конкурентних переваг передовсім за рахунок генерування та впровадження інновацій. Проте вже втрачено багато часу і багато можливостей для інноваційного розвитку економіки. А корупція, зрощення бізнесу та влади поки що не подолані.

Таким чином, в актуальній структурі конкурентних переваг в Україні співіснують адміністративно-управлінські та ринкові переваги, що зумовлює нестабільність соціально-економічної системи.

Нажаль, події 2014 року призвели до глибокої кризи у економіці. За таких умов бізнес не стільки міркує про інноваційний розвиток, скільки про порятунок того, що можна зберегти. Проте після подолання нагальних проблем (стабілізації фінансової сфери і виробництва, укріплення курсу гривні тощо) немає достатніх підстав розраховувати на суттєве підвищення ефективності економіки, адже глибокі проблеми не подолані: актуальна структура конкурентних переваг не відповідає зразку розвинених країн. Це пов'язане із тим, що системні реформи, покликані забезпечити відділення бізнесу від політичної влади та розвиток конкурентного ладу в нашій державі, здійснюються дуже повільно.

Підсумовуючи, слід відзначити, що розвиток актуальної структури конкурентних переваг в Україні загалом віддзеркалює історичну еволюцію цієї структури в розвинених країнах світу, проте відбувається більш стисло у часі. Необхідно додатково прискорити ці процеси, аби якнайшвидше позбавитися неринкових методів конкурентної боротьби, які стримують зростання ефективності економіки та добробуту населення.

Проте було б великою помилкою «перестрибувати через декілька сходінок», намагаючись одразу перетворити інтелектуальний капітал фірм на головне джерело конкурентних переваг в Україні. Адже цей процес в економічно розвинених державах відбувався поступово та відповідно до певних закономірностей.

Пріоритетним завданням має стати формування конкурентного середовища, позбавленого неринкових методів боротьби, в результаті чого в актуальній структурі конкурентних переваг на перший план вийдуть переваги у підприємницьких здібностях. На другому етапі слід інтенсифікувати діяльність в сфері інтелектуальної власності. А остаточне перетворення інтелектуального капіталу фірми на головне джерело конкурентних переваг в Україні вимагає розбудови соціально-ринкової системи формування доходів.

Литература:

1. Портер, М. Конкурентная стратегия: Методика анализа отраслей и конкурентов [Текст] / М. Портер ; пер. с англ. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2005. – 454 с.
2. Харчук, Т. В. Підходи до визначення конкурентних переваг підприємства [Текст] / Т. В. Харчук // Экономика и управление. – 2011. – № 6. – С. 68–71.

Алибеков Дастан Сериккалиевич

Индустриалды-инновациялық үрдістердің мәнісі және негізгі бағыттары

ШАХМАРДАН ЕСЕНОВ АТЫНДАҒЫ КАСПИЙ МЕМЛЕКЕТТІК ТЕХНОЛОГИЯЛАР ЖӘНЕ ИНЖИНИРИНГ УНИВЕРСИТЕТІ

Инновациялық үрдіс өзіне тән ерекшеліктерге байланысты ғылымды, техниканы, өндірісті, кәсіпкерлікті, қаржы секторын, маркетинг және менеджментті біріктіреді. Инновациялық процестің барысында сапалық қатынасындағы әртүрлі міндеттер шешіледі, сондай-ақ айтарлықтай дифференцияланған экономикалық нәтижелерге қол жеткізілуі мүмкін.

Қазақстанның экономиканы нарықтық негізде ұйымдастыруға өтуіне байланысты кәсіпорындардың қызмет жағдайлары түбегейлі өзгеріске ұшырады. Нарықтық жүйенің толық құқылы субъектісі болу үшін, кәсіпорын қаржыландыру көздерін іздестіруді, шағаратын өнімдерінің бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ете алатын тиімді технологияларды таңдап алуды, өткізу нарығын талдауды, жаңа тауар жеткізушілермен байланыс орнатуды және басқа да көптеген, яғни ресурстарды барынша тиімді пайдалану мақсатында «жаңа комбинацияларды» өз бетінше жүзеге асыруы тиіс. Отандық инновациялық қызметті жүргізудің жеткілікті тәжірибесі жоқ. Сол себепті соңғы уақыттарда инновациялық үрдістерді микро және макро деңгейлерде реттеумен, инновациялық қызметті мемлекеттік реттеудің тікелей және жанама әдістерін пайдаланудың тиімділігімен байланысты мәселелер ерекше маңызға ие болып отыр.

Алайда «инновация» ұғымының кейбір теориялық аспектілері нақтылауды және одан әрі зерттеуді талап етеді, атап айтқанда, ұлттық инновациялық жүйені